iginal scientific paper

Penavin Olga

VUK STEFANOVIĆ KARADŽIĆ ÉS KORA

Az idő, melyben élt és alkotott, vitázott és levelezett: a XVIII. század második fele és a XIX. század kétharmada. A felvilágosodás, majd a felvilágosodásból a romantikába hajló kor és a romantika kora. Mária Terézia és fia, a kalapos király, II. József ideje. A központ: Bécs. A művelődés, a tudomány központja. Mint Bárczi Géza mondja A magyar nyelv életrajza c. kitűnő összefoglalásában: „Bécs az a kapu, melyen át a magyarság a nyugati műveltséggel érintkezik. ... Bécs vált művelődési góccá, amelyben az európai kultúrával érintkeztek, a társas élet nyugati formáit elsajátították, az európai divathoz igazodtak. Bécsben ismerkednek meg a nyugati életformákkal, eszmeáramlatokkal és jutnak érintkezésbe a felvilágosodás mind erőteljesebben jelentkező hullámaival a XVIII. század idején." Vuk Stefanović Karadžić számára is Bécs volt nemcsak családjának tartózkodási helye, hanem tanulóiskolája, barátjának, ösztönzőjének és tanítómesterének, Jernej Kopitarnak, a cenzornak és nagy tudósnak szolgálati helye, ahol, amelyen keresztül sokat, nagyon sokat kapott, s ahol egy egész életre szóló feladatra kötelezte el magát, arra, hogy a nemzet felemelésének eszközét, a nyelvet pallérozza, a közízlést kiművelje, a természetes, egészséges népi nyelv alapjaiból kiindult irodalmi nyelvet, az önállóság kivívásának eszközét megteremtse. Az irodalmi nyelv, az írott nyelv minőségi változása pedig magával hozta az egységes helyesírás szükségét.

Márpedig „Az egységes helyesírás a nyelv egységének legfontosabb egyengetője, biztosítéka." (Bárczi) A nyelv ugyanakkor nemcsak az irodalom megújításának eszköze, hanem ebben a korban politikum is. Hogy az irodalmi nyelvet a megfelelő szintre emelhessék, a költők, írók, sokszínűvé, hajlékonnyá, stilisztikailag is a kifejezendő tartalomhoz idomítsák, a népi költészetből mint az új művészet tiszta forrásából kell meríteniük. Össze kell tehát gyűjteni a népköltészeti termékeket, hogy meríthessenek „a múltnak kútjából". Kölcsey ezt az 1826-ban megjelent Nemzeti hagyo-

mányok-ban így fogalmazza meg: „A való nemzeti poézis eredeti szikráját a köznapi dalokban kell nyomozni." Keresik ugyanakkor az ősi múltat is. A horvátok pl. megtalálják az illír elődöket. A XIX. század elején egyre szaporodnak az őstörténeti munkák. A Herder-i jóslat foglalkoztatja a népek kulturális vezetőit. Egymást érik mindenütt a délibábos nyelvészeti munkák.

A nyelvteremtéshez a helyes nyelvhasználatot megfogalmazó nyelvtanra, szótárra van szükség. Európa-szerte írják is az egyes nyelvek tudósai a nyelvet használók számára a nyelvtanokat, szótárakat. A német és francia példákat, tapasztalatokat, vitákat tanulmányozzák, majd alkalmazzák a magyar, a cseh és a többi nyelv művelői. A szerb nyelv zseniális megújítója, Vuk Stefanović Karadžić is ezt teszi. S mint a magyar Kazinczy, ő is kiterjedt levelezéssel, személyes kapcsolatokkal izgat, harcol a nyelvi reformért, a nemzettéválásért, az orosz nyelvi hatás ellen, az elmaradottság ellen, mert mindenütt vannak ellenségei, ellenzői a reformoknak, mindenütt parázs szellemi harc, éleshangú, nemegyszer személyeskedő viták dúlnak. Gondoljunk csak a Mondolatra és a Felelet a Mondolatra! Vuknak is hosszú és kemény harcot kellett megvívnia a kultúrforradalmat ellenzőkkel. Ennek a harcnak azonban meg volt a haszna, az, hogy a nyelv kérdése a közérdeklődés központjába került. A küzdelem elméleti és gyakorlati szinten folyt, de az eredmény mindenütt ugyanaz, a csata a nyelvújítók javára dőlt el. Fontos esemény a tudományos akadémiák megalapítása is. Az Akadémia, a Tudós Társaság, az irodalmi társaság feladata a nyelvújítás támogatása, a helyesírási szabályzatok rögzítése, a népköltési termékek gyűjtésének megszervezése, az idegen szavakhoz való viszonyulás megfogalmazása.

A XVIII. század végén megindul és a XIX. század első felében kiterebélyesedik a népdal, a mese, egyáltalában a népi termékek gyűjtése. Gondoljunk csak Révai Miklós felhívására a Magyar Hírmondóban 1782-ben. Ráth Mátyás szerkesztő ír a felhíváshoz bevezetőt külföldi, angol, francia, olasz, német példákra hivatkozva. Meg is indult a gyűjtés. Emlékeztessünk a következőkre: Erdélyi János: Népdalok és mondák (1846—48), Magyar közmondások könyve (1851), Magyar népmesék (1855), Kriza János: Vadrózsák (1863), vagy emlékezzünk a népdalgyűjtő Jan Kollár tevékenységére, aki a népköltészetet az etnológusok, mitológiával foglalkozók, archeológusok, történészek, költők, nyelvtudósok, sőt a botanikusok számára is fontosnak tartotta, mert tudományos megállapításokat tehetnek a népköltészet alapján. A szerb népdalok európai hírre tettek szert, Goethe, Grimm a legnagyobb megbecsüléssel emlegetik őket. (Az akkor Bécsben élő Jacob Grimm kritikája 1816. március 8-án jelent meg a Wiener Allgemeine Literatur Zeitung-ban, Goethe viszont Über Kunst und Altertum c. folyóiratában 1823-tól tanulmányokban magasztalja a szerb népi poézist. Az ő nyomdokain haladva jelennek meg Európa-szerte szerb népköltészeti válogatások.) A szerb hősi dalok gyűjtése rendkívül fontos, hisz történeti becsűek, bennük a nemzeti történelem eseményeit, tragédiáit követhetjük nyomon. Gondoljunk csak a rigómezei csata egy epizódját fel-

elvenítő hősi dalra, a Jugovićok anyjának halála címűre, mely a délszláv népköltészet egyik gyöngyszeme, vagy említsük meg például a Marko királyfiról vagy a Mátyás királyról, a Sibinjanin-ról, Hunyadi Jánosról szólókat.

A kor jellemzése

A XVIII. században kidolgozzák a szövegek filológiai vizsgálatának metodológiáját, és felhasználják az irodalomtörténetben, a népszokások vizsgálatában.

A filozófiai elméletek közvetlenül hatnak a nyelvi vizsgálatokra. Az enciklopédisták (1751—1777) azt vallják, hogy a nyelvi tényeket logikusan kell vizsgálni, és szorgalmazni kell a grammatika univerzalizációját. Az angliai nyelvtanírókat a beszélt nyelv érdekli, ami teljesen új dolog a nyelvészetben, és ami a XVII. századi angol filozófusok hatását mutatja. A XVIII. századot intenzíven érdekli a nyelv keletkezése. Ezzel foglalkozott például Herder is (1744—1803). Szerinte — kora felfogásához képest haladó módon és nagy hatással viszonyult a nyelv kérdéseihez — a nyelv nem az isten teremtése, a nyelvet az ember a saját belső szükségletéből fejleszti. Ekkor kezd elterjedni az a felismerés is, hogy a nyelvi struktúrák különbözők.

A XVIII. század vége előtt a Pallas-féle szótárban körülbelül kétszáz nyelvről tudtak, a XIX. század elején Adelung szótárában, melyet Vuk Karadžić is ismer, már 500 nyelvből vett adatokat találunk. (Mithridates oder Allgemeine Sprachenkunde, mit dem Vater unser als Sprachprobe in beinabe fünfhundert Sprachen und Mundarten, Berlin, I: 1806, II: 1809, III: 1812—1816, IV: 1817.) Adelung a helyesírás és kiejtés azonosságát vallva hatott Kopitarra, aki ezt az elvet nem tudta elfogadtatni a szlovén nyelvben, de hatott vele Vukra, aki a szerb helyesírás megreformálásában alkalmazta.

Felfedezik a népköltészetet. Rousseau, Herder, Percy, a Grimm testvérek neve érdemes többek között említésre. Elismerik a népdalok dallamának szépségét, a táncok üdeségét, a népviselet pompáját, a néphit babonás, hátborzongató erejét, a népi bölcsesség szólásokba sűrűsödő igazságát, de az elvi-eszmei, esztétikai értékek említésére csak a XIX. század második felében kerül sor, miután az irodalmi népiesség már győzött.

A XIX. század elején kezdődött és az egész században jellemző a nyelvészetre a konkrét nyelvi factum iránti érdeklődés. Ezzel megszűnt a XVIII. században virágzó, a nyelvi vizsgálódást okkupáló univerzális vonások és a nyelv logikai struktúrái utáni nyomozás.

A hetvenes, nyolcvanas évekig a történetiség az uralkodó a nyelvtudományban, az ősnyelv kikövetkeztetése a feladat. Az újgrammatikusok nagy elméleti tudósa, Hermann Paul szerint történetiség nélkül nincs nyelvtudomány. Az újgrammatikusok új módszert hoztak az indoeurópai nyelvek történetének megismerésében, az összehasonlító-történeti módszert.

Ők érdeklődtek először az élő nyelvjárások iránt, mert ezek fontos nyelvtörténeti adatokat őriztek meg a nyelv fejlődését illetően. A szanszkrit nyelv felfedezése új problémákat vetett fel, új szemléletet hozott, új tudományág kialakítását tette lehetővé, az összehasonlító nyelvészet kialakulását. A nyelvtudósokat a nyelvek rokonsága foglalkoztatta, először főleg az indoeurópai nyelvek rokonsága, csak a század végén került sor a többi nyelvcsalád problémáira.

Amíg a XVIII. században a nyelv jelenségeit logikai viszonyukban vizsgálják, addig a XIX. század egy új kritériumot vesz igénybe: a lélektanit. Steinthal 1855-ben megjelent grammatikájában a grammatikai jelenségek leírásában a lélektani szempontot alkalmazza a pszichológus, pedagógus Herbart nyomán és Humboldt koncepciója szerint. Humboldtot nem a nyelv története érdekli, hanem a nyelv állapota a vizsgálat idején, a nyelv és a gondolkodás kapcsolata. Központi témája volt a nyelv struktúrájának viszonya a beszélő nép mentalitásához. Azt vallotta, hogy a belső forma külső kifejezése elárulja a beszélő nép meghatározott világnézetét. (Weltanschaungsteorie) Azt vallotta tovább, hogy mivel a nyelvek fejlettsége függ a beszélők mentalitásától, kultúrájától, az pedig különböző az egyes népeknél, ezért nem értik meg egymást teljesen az emberek. A nyelv fejlődésével kapcsolatban kifejtette, hogy nyelvi változás az emberi szellem fejlődésével van kapcsolatban. Steinthal nyomán, az ő lélektani kritériumai szerint próbálják az ismert nyelveket osztályozni. Az volt az alapgondolatuk: a népek szellemi rokonságát rokonnyelvi struktúrák jelzik, illetve a rokonnyelvi struktúrák a szellemi rokonságot.

A XIX. században jelentkezik a folklorizmus, a népiesség. Ez azt jelenti, hogy a hivatásos művészet valamilyen módon felhasználja a folklór bizonyos termékeit. „A romantikus népiesség az irodalomban jelentkezett. Célja a nemzeti-népi nyelv, kultúra és költészet megismerése, befogadása és magasabb művészi szintre emelése. E romantikus irányzat a népi kultúrát a nemzeti kultúra alapjának tekintette, anyagot és ihletet merített a népművészetből (motívumot, nyelvi-költői eszközöket, képeket, egész műfajokat), a népköltészetből. Ennek az irányzatnak köszönhető a népköltészet újkori felfedezése, a kutatások megindulása. Mivel a népiesség ideológiájának kialakulása szempontjából oly fontos XIX. században a három nagyhatalom (Ausztria, Oroszország és a Török Szultánság) közé ékelődött kisnépek társadalmi-gazdasági, nemzeti fejlődése nem volt zavartalan, a nemzeti függetlenség kérdései iránt volt a legérzékenyebb, a népiesség fontossága is elsőrendű. A folklorizmus egyes irányzatokhoz, egyes személyekhez kapcsolódik. (A magyar folklór, Tankönyvkiadó, Budapest, 1979. 20. lap) A folklórt a preromantika, a romantika korában tudományosan kutatják, de ami a legfontosabb, gyűjtik. Ez a század a finn Kalevala (1835—1849), az észt Kalevipoeg (1861) több évtizedes gyűjtőmunka utáni megjelenésének ideje. Az ősköltészet egyes epikus énekeiből az egészet egyetlen szerkesztő utólagos rendező munkával alakítja ki, a Kalevalát Lönnrot, a Kalevipoegot Kreutzwald. A gyűjtőmunka során valódi folklór verses epika kerül elő, például a világszerte nagy hírű szerb

hősköltemények, az orosz bilinák, a Regulytól, Munkácsitól gyűjtött gazdag obi-ugor verses epika. A magyar hősepika nem került elő. Arany János verses eposzaiban megpróbálja rekonstruálni az elveszett epikai anyagot (Hun trilógia, Rege a csodaszarvasról, Szent László — ének, Toldi, Hunyadi ciklus stb.).

Politikai, kulturális viszonyok

A XVIII. és a XIX. századi szerbiai viszonyokat a török megszállás elleni harcok jellemzik. Az elnyomás ellen háromféle módon tiltakoznak: kivándorlással, felkeléssel, a megsértettek bosszújával.

A XVIII. századi Szerbia szegény, pusztasággá vált vidék. Az egész belgrádi pasaluk például 100 000 lelket számlál, a kivándorlások megtizedelik a lakosságot. Csak a magyarországi szerbek segítenek a felemelkedésben. Orvosok, tanítók, tisztviselők támogatják tudásukkal, tapasztalataikkal az óhazabelieket, a többnyire még patriarkális életet folytató, folklórban gazdag, de a török elleni harcoktól kimerült lakosságot. A magyarországi szerbek helyzete ugyanis aránylag jobb. Meglehetősen jó anyagi feltételek között élve a kultúrát is támogathatják. Kultúrközpontok alakulnak ki. A szerémségi Karlóca például első szerb gimnáziumával, papneveldéjével, a szerb intelligencia képzőjévé vált. Mellette Szentendre, Zombor, Újvidék a hatékonyabb központok.

A XIX. század a felkelések, a szabadságharcok százada Szerbiában. A felkelők bátorságának, önfeláldozásának híre egész Európát bejárja, rokonszenv ébred e sokat szenvedő kis nép iránt. A XIX. század azonban nemcsak a politikában forradalmi korszak, hanem a kultúrában és az irodalomban is. Olyan jeles képviselői, sőt elindítói, ihletői, mozgatói vannak a kulturális forradalomnak, a nemzeti újjászületésnek, mint többek között Vuk Stefanović Karadžić.

Régóta tudott dolog, hogy a kultúra és a nyelv kölcsönös kapcsolatban van. A XIX. század végén a német filológia hatására jelent meg a nyelv és a kultúra összefüggésének gondolata. Steinthal és Lazarus 1859-ben megindult folyóiratát a Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft-ot, Wilchelm Wundt Völkerpsychologie c. művét is említhetnénk mint indítékot. Általában nemcsak a nyelvről, hanem a nyelvek hordozóiról is tesznek említést, szólásokat, köszöntéseket, hiedelmeket jegyeznek fel a kutatók. A nyelv és kultúra, a kommunikáció és a néprajz, a jel és jelviszony, a nyelv és a gondolkodás kapcsolata ha nem is foglalkoztatja elméleti síkon a tudósokat a XIX. században, öntudatlanul mégis törődnek vele, s a most használatos fogalmak jelölte jelenségekkel, olyanokkal, mint a performancia (=a szöveg előadása nyelvi közegében nyomon követve, továbbadása, hagyományozása), vagy a beszéd-etnográfia (=folklorisztika, azaz olyan beszédtények, melyek valamilyen módon a kultúrához kötődnek). Gyűjtik a nyelvi tényeket, jelenségeket, a nyelvjárásokat. A nyelvjárások iránti érdeklődés még a XVIII. század szellemi mozgalmai-

nak és többek között Rousseau tanításainak eredményeként vált általánossá. Ez az érdeklődés együtt járt a népköltészeti hagyományok, az illető nép nyelvének eredete iránti érdeklődéssel, hogy csak a mesekötetéről ismert, de nyelvtaníró, szótáríró, a német nyelv eredetét az akkor divatos történeti-összehasonlító módszerrel kutató Jacob Grimm (1785—1863), vagy a nagy költőóriás, Johan Wolfgang Goethe (1749—1832) nevét említsük, aki a népköltészet iránt is érdeklődött, s fordított is a népek költészetéből, többek között az általa is nagyrabecsült szerb népköltészetből a Hasanaginicát.

A XIX. század elejétől a történeti nyelvészet hatására a nyelvjárás, az élő nyelvjárások az érdeklődés középpontjába kerülnek. A történeti nyelvészet bebizonyítja, hogy a nyelvjárások is szabályos változások útján fejlődtek ki. A nyelvjárások önmagukban teljes nyelvi organizmusok, s mint ilyeneket kell őket vizsgálni. A nyelvjárás az összehasonlító nyelvtudomány fontos forrása. A nyelvrokonság szerintük a kutatás eszköze. A XIX. század 70-es éveitől kezdve az újgrammatikusok: Herman Paul, Karl Brugmann, Herman Osthoff, E. Sievers arra mutatnak rá, hogy a nyelvtörténet lényeges és fontos tanulságokat vonhat le az élő nyelvjárások tanulmányozásából. Az élő beszélt nyelvjárás, ha megőrizte tulajdonságait, teljes nyelv, önálló nyelvtani rendszerrel, nem romlott nyelv, mint a XVII. század egyes grammatikusai tartották. Ezt az élő nyelvet kell tanulmányozni. Európa-szerte egy aránylag gazdag nyelvjárási monográfia-irodalom bontakozik ki.

Vuk Stefanović Karadžić munkássága és érdemei

A munkákból, amelyek nevéhez fűződnek, egy személyben több Vuk Karadžić tűnik elő: Vuk a nyelvész, a nyelvtaníró, a nyelv- és írásmód reformátora, a szótáríró, a folklorista, a felkelések krónikása és a felkelők és mások életrajzírója, a kritikus, az irodalom- és kultúraszervező.

Első életrajzírója, Szreznyevszki, mikor megkérdezte Vuktól, hogyan lett irodalmár, író, „Vuk elmosolyodott és azt mondta: Én azt hiszem, a faláb, megértő feleségem és a nemeslelkű Kopitar nélkül én nem lettem volna író, de segített még az is, hogy szerettem utazni... A fő ok, hogy író lettem, mindig csak Kopitar marad: nagyon sokkal tartozom neki, ha nem is mindenért, de sokért. Azt a valóban nemes lelkű embert ismerni kell, mint ahogyan én is ismerem, hogy a megérdemelt tisztelettel adózzunk neki, mint tudósnak, és mint embernek..." Ez a vallomás valóban rátapintott a lényegre. A sokat tűrő, áldozatos asszony és tanítója, Kopitar felbecsülhetetlen segítsége, támogatása, népszerűsítése nélkül ez az iskolázatlan, de rendkívül tehetséges ember, „ez a legjobb szerb fej", aki „gyönyörűen ír szerbül", ez az elszánt, kitartó és józan gondolkozású, népét és annak nyelvét kiválóan ismerő, hihetetlen vitalitású, nem éppen egészséges ember, ki tudja, hol és hogyan élt volna. Kopitarról viszont tudnunk kell, hogy a szlovén irodalmi nyelv nagy élharcosa. „Herdernek

a szlávokról és szlávok jövőjéről szóló eszméi (Ideen zur Philosophie der Geschichter der Menschheit, 1971) hatottak rá is, az ő szlávjai is békés földművelők, kereskedők, akik nem rablásból vagy más szorgalmas emberek munkájának terhére éltek. Hatott rá Herdernek az a nézete is, hogy a népi hagyományok, különösen a népdalok fontosak, mert a népdalok friss, ősi érzéseket és a nép szellemét tükrözik. Az a herderi felismerés is hatott rá, hogy a kultúra a nép körében csak akkor fejlődhet, ha az a saját nyelvén szól hozzá." (Stefan Barbarić: A nemzeti affirmáció mint a közép-európai romantika jellegzetessége, HITK, 1975/25. 117. l.) Kopitar is Herder nyomán a folklorisztikus irányzat híve az irodalomban. Ezeket az eszméket ülteti el Vukban is, és lesz tanítója, ihletője, támogatója, pártfogója, harcostársa, védelmezője és ajánlója. Közös érdemük, hogy Vuk és a leghamisítatlanabb népi, népköltészeti gyűjteményei Kelet- Közép- Európa szinten valamennyi népköltészeti gyűjtőjének példaképei. Ács Károly fordító pl., aki a női dalokat fordította, a Magyar Sajtó egy 1857-es évi számában a következő elismerő szavakat írja: „... A szép forrás tulajdonképpeni felfedezésének dicsősége Vuk Stefanović Karadžićot illeti, ki sok bíráló ítélettel, türelemmel és lelkiismerettel szerkesztette e tekintélyes gyűjteményt azon elv szerint, hogy egy darab se vétessék föl, melynek valódiságáról ő személyesen felelős ne lehetne, melyet tudniillik ne ő maga hallott volna a nép szájából."

A szerb népdalok európai híre és népszerűsége folyton nőtt, fordították is számosan, hogy csak néhány nevet említsünk: Herder, a Grimm testvérek, Goethe, Merimée, Walter Scott, Puskin, Mickievicz, Kazinczy, Kölcsey, Vitkovics, Bajza, Székács stb.

A szerb népköltészet népszerűségét csak fokozta Jacob Grimmnek a II. kötetről írt recenziója, mely a Wiener Allgemeine Literatur Zeitungban 1816. március 8-án jelent meg; Kölcsey is 1817-ben a „csak nem köztünk élő serbusok" művészetéről írja: „... oly poétai lebegéssel, oly makacs kedvvel s oly egyszerű fenséggel költik dalaikat mint Anakreon és a Homeridák..." Vitkovics Mihály is a Tudományos Gyűjteményben cikkezik a „szerbus népdalokról", szól a népdalok költői szépségéről, a gondolatok erejéről, a képek és hasonlatok változatosságáról, a bevezető természeti képek finom szépségéről, melyek által „az ének kimondhatatlan gyönyörűséget nyer", de ennél is fontosabb az ősi dicsőség kultusza e népdalokban... Ezen népnek régi szokásaira, hadviselése s öltözése módjára, vitézeire stb. nagy fényt terjesztenek." Toldy Ferenc szerint „a szerbus hősben tulcsapongások nincsenek, honszeretet tehát és religió testvéresülnek a szerbus hősben, és magas tettekre lelkesítik." Mivel a szerb költészet Toldy szerint csapongó, szertelen, „fel kell emelni", a műköltőknek megnemesíteni. Ezt tette Vuk Karadžić. Így „mindegyik költemény eggy szép, tellyes, tökéletes öntés". A lírai dalokat jellemezve mondja ki először Toldy a magyar irodalomban: „A szerbus manier bizonyos nyugalmas, szenvedélytelen melegség megtestesülése." (Fenyő István: A szerb népköltészet hatása a magyar irodalmi gondolkodás fejlődésére a reformkor kezdetén, HITK, 1971/9 (59. lap).

Székács József Szerb népdalok és hősregék 1836-ban megjelent fordítás-kötetének bevezetőjében írja: „Ezen daloknak szerzői közönséges egyszerű emberek, a mesterkéletlen természet fiai, egy súlyos iga alatt nyögő s ez okból még míveletlen hazának lakosai. Koruk oly régi, mint a nemzet: írva soha nem voltak; szerzőikkel születtek, szerzőikkel haltak el, vagy századokon keresztül ajakról-ajakra, firól fira szállt." Mint Csokonai mondta: „A rabotázó együgyű embert... a falusi lányt, jámbor puttonost" hallgassák figyelemmel az írók.

Vuk módszeresen és fáradhatatlanul, esztétikai érzékét is igénybe véve gyűjtötte a népdalokat, hősi énekeket. Gyűjteményei egymás után kerülnek a kevés számú hazai előfizető kezébe. Annak ellenére, hogy rendkívül nagy lelkiismeretességgel gyűjtött, sokszor nem jegyezte fel, hogy hol és kitől gyűjtött. Esetleg csak néhány kiváló, dús fantáziájú, lélektani motivációt használó, tehetséges adatszolgáltató nevét, például egy Milija nevű öreg guzlicást említ, akitől Banović Strahinja történetét jegyezte fel, melyre Goethe is felfigyelt. Tudunk még a petnicei öreg Drobnjakról, az irigi vak guzlicásokról, a guszla melletti énekesek iskolájából kikerülő Nedeljko és Mirko Utvićról, akiktől 33 hőséneket jegyzett le Vuk vagy Jecáról, a zimonyi vak asszonyról, vagy azokról, akiknek életrajzát is megírta, például Tešan Podrugović, Filip Višnjić, Đura Milutinović Crnogorac, Stojan Hajduk, Anđelko Vuković, Pop Filip Nemanjić személyéről és a többiekről. A Vuk és Savka nevű rokona emlékezetében élő népi énekek is egy egész kötetet töltöttek meg. Gyűjtött még szóra, éneklésre bírt pásztorkodó nőktől, parasztasszonyoktól, papoktól, bégektől, kereskedőktől, fogadósoktól, hajdukoktól, sátoros cigányoktól, szerzetesektől, sőt még magától a karlócai mitropolitától is. A vukovári szövegmásolók nevét sem említi, noha a már beteg Vuk sokat köszönhet önzetlen segítségüknek. Mint mondtuk, nem jelölte meg a gyűjtés helyét, kivéve, ha Tršić volt a forrásvidék, pedig gyűjtött a Bácskában, Bánátban, Szlavóniában, Boszniában, Hercegovinában, Crna Gorában, Dalmáciában, a határőrvidéken, Likában, Kordunon, de talán a legtöbbet Szerémségben. A gyűjtés módját illetően írja Vuk a Mala Pesnaricában a 20. oldalon: „Ja sam pesne pisao, kao što sam čuo, da se pevaju..." (A dalokat úgy írtam le, ahogyan hallottam, hogy éneklik). Tehát hűségre törekedett a gyűjtő, noha megesett, hogy a kor szokása szerint kijavította az adatszolgáltató pongyolaságait, következetlenségeit, „megnemesítette", megszépítette a hibásnak tartott szövegeket. (A közelmúltban volt szerencsém kézben tartani Gaál György és más XIX. századi magyar népköltészeti, mesegyűjtő eredeti kéziratát, s láttam, hogy a népi eredetű mesegyűjtemény beküldött vagy sajátkezűleg lejegyzett szöveg kéziratából a szerkesztő kihagyott, betoldott, belejavított). De ezt vehetjük észre a példaképnél, a Grimm testvéreknél is. „Olvasmányosabbá, logikusabbá, szebbé tették az eredeti szöveget."

Vuk volt az első igazi etnográfus. A szótár, a közmondásgyűjtemény, a Kovčežić, a Život i običaj naroda srpskoga kötetei valóságos kincstára a patriarkális élet minden vonatkozásának. Vuk mindenütt, ahol csak megfordult, mindent gyűjtött: szokásokat, hiedelmeket a vilákról, boszorká-

nyokról, vampírokról, sárkányokról, kígyókról, visszajáró lelkekről, kísértetekről, betegségdémonokról. A népi gyógyítás is érdekelte, hisz maga is pásztorkodott valamikor. A népi jogszokások, tilalmak, rokoni kapcsolatok, anyagi és erkölcsi szabályok, az anyagi és a szellemi kultúra megnyilatkozásai egyformán érdekelték. Feljegyzésükkel felbecsülhetetlen szolgálatot tett a tudománynak.

Hol és hogyan használta fel Vuk ezt az értékes gyűjteményt, azt, amely a megjelentetett anyagnál nagyobb bőségben húzódott meg Vuk papírlapjain, gyűjtőfüzetében?

A gondosan, figyelmesen, esztétikai szempontoknak is eleget tevő, megválogatott anyagot gyűjteményekben adta közre, nyelvtana számára példamondatokat, szemléltető, bizonyító adatokat véve ki belőlük felhasználta tételei, levont szabályai bizonyítására vagy szótára szavai jelentésének, a szó használati körének illusztrálására, magyarázatára, illetve a közmondások, szólások megértetésére, a kommunikációban betöltött szerepük jellemzésére. Ezeken túl és nem utolsó sorban, sőt az irodalmi nyelv kialakításában követendő példaként igen fontos szerepet kaptak a népi nyelven énekelt, mondott epikus dalok, szerelmi énekek, házasság, temetés és más ünnepi és nem ünnepi alkalmak folklór megnyilatkozásai. Ezért fogadta meg Vuk Kopitarnak 1822-ben írt egyik levelében olvasható buzdítását: „pesnarici pre svega, takvih pesama ni jedan narod nema niti je imao." (Mindenekelőtt népdalgyűjteményt — kell kiadni —, ilyen népdalai egyetlen más népnek sincsenek és nem is voltak.)

Ugyanakkor e dalok közreadójuk hazafiságának, népe iránti szeretetének is bizonyítékai: „Meni je dovoljno utehe, što ja ovo sa dobrim namerenjem iz goreće ljubovi k rodu Srbskome izdajem; i što će se koigod Serbljin naći, koi će ono poznavši odobriti." (Nekem elég vigasz az, hogy én azt jószándékkal, a szerb nép iránti lángoló szeretetből adom ki, és hogy lesz olyan szerb, aki azt ismerve helyesli.)

Ezután szóljunk Vuk Karadžićról, a jeles és nagyhatású *nyelvészről,* az első nyelvtanítóról, az első szerbeknek, nem idegeneknek szánt szótár készítőjéről, az első névgyűjtőről, a helyesírás megreformálójáról. Említettük már, hogy ennek a kornak a legfőbb feladata az egységes hangállomány és a neki megfelelő helyesírás kialakítása, tekintélyre emelése, szótár, nyelvtan összeállítása az egységes, nem csoportnyelvekre tagolódott nemzeti nyelv, az irodalom nyelvének megteremtésére, tankönyvekben való alkalmazása a propagálásra irányuló törekvések támogatására. Hogy megérthessük Vuk törekvéseit, néhány pillantásra vissza kell térnünk a Vuk előtti időkbe.

Pavle Ivić szerint a XVIII. század második felében egy makaroni nyelv alakult ki, melynek használata sok nyelvi bizonytalansággal és kétértelműséggel járt. Hogy valaki megfelelő módon használhassa ezt a nyelvet, jól kellett tudnia a saját anyanyelvén kívül az egyházi szlávot, az orosz nyelvet, és valamennyire a németet és a latint. A XIX. században tehát világossá vált, hogy tenni kell valamit. A polgárság, az írástudók száma nőtt, s ezek már nem egy kiváltságos egyházi csoport nyelvét kívánták használ-

ni, különben is az egyház hatalma, befolyása is lassan gyengült, tehát megvoltak a feltételek a népi nyelv feltörésére, arra, hogy a kultúra, a nemzeti haladás, az újjászületés és a mindennapi kommunikáció egységes eszköze legyen. A diglossziából, sőt triglossziából 1) egyházi szláv nyelv, melyet külön kellett tanulni, 2) polgári nyelv — građanski, 3) népi nyelv — prosto narodni) elég volt, meg kellett teremteni az egységes nyelvet. A népi nyelvet kellett felemelni, az irodalom nyelvévé tenni. Ez a feladat várt Vuk Stefanović Karadžićra. Már előtte is próbálkoztak ugyan ezzel néhányan, de hiányzott belőlük az akaraterő, a kitartás, no meg a viszonyok sem értek még meg a kultúrreformra.

A mozgalmas forradalmi időkben forradalmi, lázadó, újító, demokratikus személyiségre volt szükség. Ez volt a „népfelkelő", az első felkelésben résztvevő, kitartó, következetes forradalmár, aki önszorgalomból, tudásvágytól vezérelve képezte magát, s aki fejlett nyelvérzékével pontosan érzékelte a nyelvi állapotokat és a helyesírás elavultságát, s aki egész életét a nyelvreform szolgálatába állította, tudatosan vállalva a feladatot: „... sam sebi odredio zadatak da pošto-poto pokažem svijetu srpski narodni jezik u svojoj njegovoj izvornoj čistoti, onakav kakav jeste." (Magam szabtam meg magamnak a feladatot, hogy mindenáron megmutassam a világnak a szerb népi nyelvet a maga eredeti tisztaságában, olyannak amilyen.) A feladatot Vuk a következő műveivel teljesítette: Pismenica serbskog jezika (Bécs, 1814), Srpska gramatika (II izdanje Pismenice uz Rečnik 1818), Srpski Rječnik (Bécs, 1818), Ogled Srpskog Bukvara (1825), Prvi srpski Bukvar (Bécs, 1827), Narodne srpske Poslovice i druge različne, kao one u običaj uzete riječi (Cetinje, 1836), Srpski rječnik (Bécs, 1852)), Novi Zavjet Gospoda našega Isusa Hrista (Berlin, 1857) és számos tanulmány, válaszírat a támadásokra.

Általában minden ismertető és kritikus megegyezik abban, hogy a Rječnik — a Szótár első, 1818-as kiadása Vuk legjelentősebb, a szerb kultúra történetében legnagyobb hatást kiváltó műve, amely megvetette a mai irodalmi nyelv alapjait. Nem szabad azonban elfeledkezni arról sem, hogy a népköltészeti gyűjtemények is az alapozás téglái.

Kopitarnak a Szótár megteremtésében is fontos szerepe volt. Ő beszélte rá Vukot, hogy készítsen szótárt, nyelvtant. Pavle Ivić szerint Kopitart szinte koautornak, szerzőtársnak lehet tekinteni. A II. kiadásban pedig Daničić szerepe méltó említésre. Amikor Vuk hozzáfogott a szótárhoz, összetalálkozott és barátságba került Sava Mrkaljlyal és Luka Milovanovval, akik a szerb helyesírás megreformálását javasolták, és leírták a szerb hangsúlyozást. Vuk felhasználta az ő javaslataikat, de mégis az övé a dicsőség, mert ő elég erős és harcra képes volt, hogy keresztülvigye a forradalmi újítások elfogadtatását, hogy kultúrforradalmat vigyen véghez.

Vuk az első lépéseket az 1814-ben megjelent grammatikával, a Pismenicá-val tette meg. Kopitar igen megdicsérte, ugyanakkor, arra biztatta, hogy írjon egy másik, jobb nyelvtant és mellette egy szótárt, a szerb népi nyelv szótárát. Ha összeállítja Vuk a szótárt, akkor ő — ígérte — talál rá kiadót. Kopitar sürgette a szótár megírását, még nyolcadnyira összevágott cédu-

lákat is vitt a szavak kiírására. Vuk a šišatovaci kolostorban, Lukijan Mušickinál komolyan neki is fogott a szógyűjtésnek. Az emlékezetéből ásta ki a gyermek- és ifjúkorában hallottakat, de a körülötte élő világot is megfigyelte, növelte a szavak és cédulák számát. A Kopitartól küldött szótárakból is kicédulázta azokat a szavakat, amelyeket ő maga is ismert, hallott. A szócikkek elkészítésekor tanácskozott Kopitarral, mit vegyen fel a szócikkek közé (felvegye-e a melléknevekből származó határozókat, a visszaható igéket, gyűjtőfőneveket, a kicsinyítő-képzős és a nagyítóképzős névszókat), milyen sorrendben közölje a szavakat, ábécé rendben vagy származás, rokonság szerint, a török szavakat a szótár végére hagyja-e vagy ne stb. Kopitar az ábécé rend mellett foglalt állást. Vuk megfogadta a tanácsot. Még hátra volt az értelmezés, Kopitar és Vuk hat hónapig tartó közös munkával el is végezte német és latin nyelven, noha eredetileg a latin helyett olasz értelmezést terveztek. A közös munka idején Vuk sokat tanult mesterétől, a szavak tolmácsolójától, fordítójától. Mikor minden készen volt, el kellett még dönteni a helyesírás kérdését. Az előfizetési felhívások a régi helyesírással készültek, noha 1818-ig Vuk már elkészítette helyesírási javaslatát a -lj, -nj és -j bevezetésére, de még nem állt elő vele. 1818 tavaszán, mikor a kézirat nyomására került a sor, már az új helyesírás szerint javította ki a kéziratot. Az Előszó és a szerb grammatika, a szótár részei, valószínűleg 1817 és 1818 között készült el. A szerző németül akarta megjelentetni a grammatikát, de végül is szerbül jelent meg. A kiadáshoz mecénásokat kellett keresni. Egy bécsi kereskedő, Teodor Tirka és Sava Tekelija nagybirtokos, valamint Stevan Stratimirović mitropolita tette lehetővé a kinyomtatást. Miloš Obrenović a támogatást kérőnek nemmel felelt. A nyomda után Kopitar járt. A budai nyomdában, ahol a Monarchiában egyedül nyomtattak szerb könyveket Stratimirović utasítására más helyesírású könyveket nem nyomtathattak. Kopitar mindent megpróbált, de hiába. Végül eszébe jutott, hogy Bécsben az örmény katolikusok nyomdájának van engedélye minden keleti nyelven készült mű kinyomására. A szerb nyelv is lehet keleti nyelv, vélte Kopitar, így kinyomhatták a benyújtott kéziratot. Először a szótárt nyomták ki, azután római számmal jelölve a többi részt.

Az olvasók reagálása viharos volt. Különösen a latin ábécéből átvett -j ellen keltek ki. A finomkodó polgárok, a papság, és azok, akik a gyermekeknek szánták a szótárt a sok nem éppen szótárba való, illetlen, vulgáris, csúnya szó ellen hadakoztak. Ezek a szavak valószínűleg Kopitar egyetértésével kerültek bele a szótárba, mert ő azt tartotta, hogy a tudomány számára minden egyes szó fontos. Az otthoniak minden eszközzel harcoltak a könyv ellen, a külföld azonban nagy elismeréssel adózott a szerzőnek, a könyvnek. Grimm lelkendezve ír róla, Dobrovsky és mások felhasználják műveikben. Egész Európa számára ez a könyv a szerb nyelv megismerésének egyetlen forrása. A szerző nemzetközileg elismert tudós lett.

A második, teljesebb, javított kiadásban Vuk elhagyta az illetlen szavakat, kibővítette a szóanyagot, s ezzel a szótár — mint a mai nyelvtudó-

sok megállapítják — a szerbhorvát nyelvtudomány alapvető kézikönyvévé vált.

Az első kiadásban fogalmazta meg Vuk egész életre szóló programját, melyet azután 50 évi munka és harc árán valósított meg.

Az Előszóban komoly szó esik a korabeli tudást összegezve a szerb irodalmi nyelvről, a népi nyelv irodalmi nyelvvé válásának szükségéről, amelyet már Dositej Obradović is emlegetett, de eddig nem valósult meg. Sokaknak — de különösen a karlócaiaknak, rosszul esett, hogy az orosz—szláv nyelvet Vuk nem tartja régi, romlatlan szerb nyelvnek, mint ők. Az Előszóban a szerző megemlíti az eddig használatos nyelvi realizációkat, a szerb nyelv nyelvjárásait (hercegovinai, reszavai és szerémségi — a felosztás alapja a -j helyettesítése). Természetesen ma már a felosztás korrekcióra szorul. Az Előszóban számos a népi szókincsből hiányzó, internacionális vagy egyházi szláv eredetű szó is szerepel, amelyek a Szótárban nem találhatók. A könyv nyelvéből látjuk, hogy Vuk maga is tapasztalta például a grammatika írásakor, hogy tiszta népnyelven nem lehet írni a mindennapi népi életen kívül eső témákról, szükség van idegen elemekre is a szaknyelvben, az elvont dolgok, viszonyok leírásában. Az Előszónak az irodalmi nyelvről szóló része mint Pavle Ivić véli „prvi Vukov sistematski manifest o jeziku" (Vuk első szisztematikus megnyilatkozása a nyelvről). (Pavle Ivić: Srpski narod i njegov jezik, Beograd, 1986/268. str.).

A Srpska gramatika az 1818-as kiadásban a Szótár része, a II. kiadásból azonban kimaradt, mert időközben, 1850-ben egy jobb jelent meg Đuro Daničić tollából. (Mala srpska gramatika). Vuk szerb nyelvtana az 1814-ben megjelent Pismenica alapos átdolgozása. Többek között új fejezetek jelentek meg, a példamondatok száma több, egyáltalában a bizonyító anyag jóval gazdagabb, a megállapítások is pontosabbak, egyesek egészen újak és alapvetők. A paradigmákban érvényesülő akcentuációról írottak is csak gazdagították a grammatikát. A névszó- és igeragozás paradigmái is bővültek, így egy többé-kevésbé teljes deklinációs és konjugációs rendszer áll előttünk. A nyelvtan a népnyelvre alapozott irodalmi nyelv normarendszerét foglalja össze, és még napjainkban is megállja a helyét. Természetesen mai szemmel nézve több hibája, hiányossága van a grammatikának. Talán az a legnagyobb, hogy hiányzik a mondattan feldolgozása. Ami a terminológiát illeti, sok gondot okozott a szerzőnek. Az egyházi szláv terminológia ugyanis nem felel meg a szerb nyelvnek, a legnagyobb segítséget a latin terminológia jelenthette volna, de annak is voltak sebezhető pontjai, ezért ha nem jelentett különösebb nehézséget, a szerző megszerbesített néhány egyházi szláv terminust, megtartva általában az egyházi szláv terminus technikusokat. Ez néha helyesírási következetlenséget hozott, mert olyan betűket, jeleket kellett megtartania, melyeket a szerző már kidobott a saját rendszeréből. A kényszer arra is rávitte, hogy az új szakkifejezéseket teremtsen.

Nagy vitára adott okot és alkalmat a Vuk-féle ábécé és ortográfia. A Vuk előtti ábécé a 30 hangra 48 jelet tartalmazott, ugyanazt a hangot több

jel is jelölte, pl. az -i, -o hangot, illetve egy jel a nyelvjárásoktól függően több hangot jelölhetett, mint például a jat, amelynek -e, i, -ije, -je hangértéke lehetett. Vuk leegyszerűsítette a régi, nem funkcionális cirill ábécét, amelyben több jel volt, mint hang és mégsem volt jel a szerb nyelv néhány különleges hangjának jelölésére (-nj, -lj, -ć és -đ). Vuk kidobta a régi grafémák közül a feleslegeseket és hat újat vitt be a rendszerbe, vagyis minden hangnak meglett a saját jele, egyetlen betűje. Ezzel Adelung elvét alkalmazta, amely így hangzott: „Úgy írj, ahogyan beszélsz." Ezért nevezték Vukot „szerb Adelung"-nak. Az eredmény az egyik legtökéletesebb, a gyökökre épülő, történelmi, morfológiai helyesírás helyett (morfo) fonológiai helyesírás, melynek közszájon forgó neve: „vukovica".

Amíg a népi nyelvre alapozott irodalmi nyelv eszméje aránylag gyorsan kivívta a helyeslést, sőt használatot is, addig a helyesírás csak harminc év után Vuknak szinte egyedül vívott, sok-sok idegölő harca, kemény, néha durvaságig fajuló, személyeskedő viták után vált egy nagyobb írócsoport írásává, de hogy elfogadott, hivatalosan elfogadott írásmóddá váljék — amit Vuk már nem ért meg — a Rječnik megjelenésétől egy fél évszázadnak kellett eltelnie. Különösen ellenezték „a szerencsétlen -j-t", a -lj és a -nj cirill betű írását. A pravoszláv egyház tekintélyét, befolyását féltve ragaszkodott a tradícióhoz, a régi írásmódhoz, az olvasóközönség is a Száva és a Duna mindkét oldalán szintén a régi mellett tette le voksát, mert már megszokta, megtanulta a régit. Az írók viszonyulását Lukijan Mušicki öntötte szóba: „... neće biti mnogo reforme ujedanput" (nem lesz egyszerre sok a reformból) — gondolván közben bizonyára az irodalmi nyelv és a helyesírás tüzetes megreformálására. Ellenfelei, a leghevesebbek a vajdaságiak, köztük Jovan Hadžić, Stevan Stratimirović, aki sok borsot tört Vuk orra alá, nyíltan hadakoztak újságokban, könyvekben az ő nyelvüket hibásnak tartó Vuk reformjai ellen. Magánvéleményüket a tudományos, irodalmi egyesületekben, szalonokban, kávéházakban, kolostorokban, iskolákban, hangoztatták. A „sánta ördög", „sánta antikrisztus", „igazi farkasa nemzetének, a vallásnak" — elnevezések a legszelídebbek közül valók. A kevés számú egyetértő pártfogó számára viszont: „az új szerb irodalom Mózese", „a boldogabb jövő záloga". Egyik olvasó például levelében azt írja, hogy előbb válik törökké, mint hogy Vuk helyesírásával írott könyvet olvasson. Mások azt írják: „Vracsaron, ahol a névrokonát és erdei rokonait fogdossák össze, egy gödörbe kellene záni." Egy zimonyi kereskedő szerint a másvilágon majd verést kap Cirilltől és Metodtól, hogy az ifjúságot a pogány -j-vel mérgezi. A külföld viszont elismerte Vuk érdemeit. Pl. Zamenhof, az eszperantó nyelv megteremtője írja: „... ez a balkáni zseni ... a legmodernebb helyesírást alkotta meg." A bolgárok is, sőt még az oroszok is felhasználták a Vuk-féle helyesírást helyesírásuk megreformálásakor.

Ami a Matica srpska és a Letopis szerepét illeti, újabban korrigálták a régi véleményt. Lj. P. Bjelica: Vuk i Matica srpska, Misao, 3. (32—33) Vuk és a Matica srpska c. 1986. február 16-án megnyílt kiállításról tudósítva mondja, hogy ez a kiállítás tanúsítja, hogy a Matica srpska fenn-

állásának első éveiben is sikeresen ellenállt a különféle társadalmi körülményeknek; és a Letopis lapjain néha szégyenlősen és óvatosan, néha nyíltabban közöl nemcsak népi termékeket, hanem véleményeket és cikkeket Vukról.

A Szótár, mint az ismertetők, bírálók megállapítják, egyetlenegy kiváló nyelvérzékű, népből származó, a népet jól ismerő ember Tršić-i szülőhelyéről, otthonából hozott és megőrzött szókincsének szótára. Az első kiadás 26 270 igazán népi használatú szót tartalmaz, annyit, amennyi a beszélő világának, környezetének, cselekvéseinek, ételének, italának, viseletének, játékainak, valamint gazdasági életének kifejezésére szükséges. A reáliákra vonatkozó szókincs a Szótár alapja, amit népi termékekből, folklórból, különféle szótárakból egészített ki a szerző. Vuk szótára annak a központi nyelvjárásnak „teljes" szókincsét — a vulgáris szavakat is — tartalmazza, amelyet az idegen szavak nagyjából elkerültek, s így egy aránylag tiszta patriarkális viszonyok között élő nép szóanyagát kapjuk, mint ellenfelei állították, „a parasztok, a pásztorok, állattenyésztők, a »prost narod« nyelvének" szóanyagát, abból az időből, mikor még a modern élet, a civilizáció nem követelt meg új szavakat, idegen szavak kölcsönzését. A Szótárban lefektetett szóanyag tulajdonképpen a mai nyelv alapszókincse.

A szótárszerkesztő megjelölte, hogy a három nyelvjárás közül melyikből való az illető szó, illetve honnan vannak rá adatok. Amelyik szó mellett ezt nem találjuk, ott a szerző csak a helyet, a vidéket, a régiót jelölte. (Szerbia és vidéke, Bosznia és Hercegovina, Horvátország, Szlavónia, Vajdaság.)

A szavak között vannak jövevényszavak is, például török, görög eredetűek, a vajdaságiak között sok a modern életre vonatkozó német, magyar, latin, francia, olasz eredetű, melyeket külön megjelölt a szótárszerkesztő. (A török szavakat például csillaggal jelölte, másoknál az eredeti alak olvasható a megjegyzésben.) A szavak jelentését német és latin nyelven adta meg a Szótár. Mint Vuk írja az előszóban, hogy a szerb ifjúság könnyebben tanulhassa ezt a két nyelvet, a latin nyelvű értelmezés viszont még a francia, az angol olvasók kedvéért is szerepel, hisz a latin nyelvet egész Európa irodalmárai ismerik. Vuk tehát széles olvasóközönségre számított. A jelentésekben idők folyamán természetesen változások következtek be, ma már több szónak más a jelentése.

A Szótár nem a mai értelemben vett szótár, a jelentés, a jelentésmező, a használat körére, értelmezésére szolgáló, a népi életre vonatkozó új adatok, vidám történetek, versek, közmondások, szokásleírások, önéletrajzi adatok érdekessé, olvasmányossá, a korabeli népélet enciklopédiájává teszik. A II. előfizetési felhívásban olvashatjuk: „... minden szerb és idegen, aki egy kicsit tud szerbül, megtudja, hogy kik a kraljicák, a lazaricák, a dodolák, ... a vilák, a boszorkányok, a vámpírok, a garabonciások ... hogyan ünneplik a szerbek a karácsonyt, a húsvétot, a védőszent ünnepét, hogyan imádkoznak, hogyan siratják meg halottaikat" stb. Ez nem tetszett a polgároknak, különösen a magyarországi szerb polgárságnak, nehezmé-

nyezték, hogy kimaradt a város nyelvének szókincse, noha az írók úgy olvashatták volna a Szótárt, mint Móricz Zsigmond és más jeles írók a magyar nyelv szótárait. Ami a Szótár és egyéb részei megfogalmazásának nyelvét illeti, az egy kelethercegovinai típushoz tartozó nyelvjárásnak, Vuk zsenialitásának köszönhetően, jóval enyhébb változata. Vuk lemondott a más nyelvjárásoktól elkülönítő speciális jellegzetességekről, így ez a változat alapul szolgálhatott az irodalmi nyelvnek. (Bőven akad példa a különböző népek nyelvének történetében arra, hogy az irodalmi nyelv valamelyik nyelvjárásból vagy nyelvjárásokból alakult ki.) A Szótár I. kiadásának érdemeit Pavle Ivić a következőkben foglalja össze: „A Szótár I. kiadása mindenesetre nem olyan mű, amely győzelmet hozott, de itt fogalmazódik meg az a program, amelyik ezt a győzelmet kivívta. Nem volt ez még a győzelem pillanata, hanem csak zászlóbontás, amely alatt hosszú harc után végre győzedelmeskedik." (Pavle Ivić: Srpski narod i njegov jezik, Beograd, 1986, 267. str.)

A Rječnik 1852-ben megjelent II. kiadása nagyon szépen tükrözi Vuk nézeteinek fejlődését, változását, Tršićből hozott nyelvének néhány sajátságáról való lemondását és más nyelvjárások figyelembevételét, miután terepjárásai során más nyelvjárásokat is megismert. Többek között ebben a kiadásban szerepelnek a -h, -tj, -dj, -mn, illetve -mnj hangok ejtését mutató alakok is, melyek az első kiadásban nem szerepeltek. A második kiadás szócikkeinek száma is megnövekedett, 47 427 a szócikkek száma, a szóanyag változatosabb, a vulgáris szavak Vuk bölcsességét bizonyítva kimaradtak, a nyelvjárási kép is gazdagabb. Mivel a hangsúlyozást Đuro Daničić pontosítja, most már mind a négy hangsúlyt figyelembe veszik és jelzik. Vuk bevitte a -h betűt és hangot a rendszerébe, viszont eliminálta a -d és -t jésítését a valamikori jat előtt. A jelentések lefordításában Daničić segített, aki a Szótár Vuk-féle koncepcióját ellenezte. Ellenzőinek a II. kiadás ellen is voltak kifogásai, úgyhogy a Szótár terjesztését betiltották Szerbiában. Vuk Daničićtól nem hagyta magát eltéríteni a régi koncepciótól, attól, hogy enciklopédiát ír, nem pedig klasszikus szótárt.

Nyelvészeti, de etnográfiai munkának is vehető a Srpske narodne poslovice (1840, Bécs). Vuk a népdalok, szavak gyűjtésekor a közmondásokra is figyelt, feljegyezte őket. Az összegyűlt közmondások, szólások megválogatása után ábécé rendben közölte őket. Az eredeti, elterjedt és használatos közmondásokat, szólásokat úgy dolgozta fel, hogy a legtöbbnek a jelentése, használata, eredete is megtalálható. Szellemes történetek, szokásleírások teszik érthetőbbé a szó jelentését, eredetét. A gazdag anyag bizonyítja, hogy valamikor sokkal gyakrabban éltek a közmondásokkal, kedvelték őket, a stílust színesebbé, változatosabbá, élénkebbé esetleg humorosabbá tevő tulajdonságuk miatt. Vuk a közmondásokban a nép szellemét vélte felfedezni, azért gyűjtötte őket. Sok közmondás, szólás általános, más népeknél is megtalálható, sok motívum mifelénk is ismert, de természetesen bőven vannak köztük sajátosabb, csak egy személyhez, egy helyhez, vidékhez kötődők is.

Az újszövetség lefordításával gyakorlatilag a népnyelv használhatóságát,

az új helyesírás könnyebb olvashatóságát akarta bizonyítani. Munka közben arra is rájött, hogy csak maga a népi nyelv nem elegendő ilyen szöveg *lefordítására,* módosított tehát elvein, felhasználta az egyházi szláv nyelv szavait is az absztrakt fogalmak visszaadására.

Az onomasztika, a néptudomány is sokat köszönhet Vuk Karadžićnak. Fontosnak tartotta a személy- és földrajzi nevek gyűjtését, feljegyzését, mert azok is a népnyelv egyfajta megnyilatkozásai. Már a Mala prostonarodna slavenoserbska pjesnarica (1814) előszavában elmondja Vuk, hol beszélik a legtisztábban a szerb nyelvet (a Drina és Morava között), a Drinán túl sok a török szó, a Moraván túl pedig Resava, Požarevac, Timok vidékén sok szép „slaveno-serbska" név van. Fel is sorol 115 férfi és 36 női nevet. A Rječnik első kiadásában is felsorol személyneveket, az alakból képezhető variánsaikkal együtt. Például a Vuk alapszóból összesen 45 származékot említ. (Vuilo, Vuin, Vuica, Vuja, Vujadin, Vujak, Vujan, Vujana, Vujeta, Vujo, Vujko stb.) A Rječnik II. kiadásában már 1939 személynév szerepel, köztük muzulmán nevek is. Számos földrajzi név is található a Rječnikben, makro- és mikrotoponímiát jelölők, helynevek, víznevek. A legtöbb Észak-Szerbiából, Crna Gorából, Boszniából és Dalmáciából való, azokról a helyekről, ahol ő maga is járt.

A belgrádi pasaluk helységeinek nevét is összegyűjtötte, még a pasalukon kívüli nahijákból is gyűjtött. Körülbelül 1950 nevet jegyzett fel. A földrajzi nevek gyűjtését a Danicában is sürgette (1827), mert a földrajzi nevek például nemcsak a földrajznak, hanem a történelemnek és grammatikának is szükségesek, fontos adatok. Vuk tudása birtokában kijavítja a korabeli idegen szerzők Szerbia leírásával foglalkozó műveiben a nevek szerepeltetésében tapasztalható tévedéseket.

A polemizáló Vuk a nála tanultabbak, a nyelvtudományban jártasabbak támadásaira válaszolva kénytelen volt utánanézni a kérdéses dolgoknak. Sok addig végig nem gondolt, ki nem fejezett, természetesnek tartott és elhallgatott, vagy szűkszavúan, félreérthetően fogalmazott állítást, véleményt kellett tisztáznia, újra precízen megfogalmaznia. Nem volt annyira konok, hogy idők múltával el ne fogadjon ellenfeleitől is valami olyat, ami az ő logikája, nyelvérzéke szerint is megállta a helyét. Így azután módosította eredeti elgondolását. Az irodalmi nyelvet illetően például a végleges megfogalmazásban észrevehetjük heves vitapartnereinek, a vajdasági íróknak és másoknak a hatását. Vuk ugyan az ijekavicát használó nyelvjárást akarta az egységes irodalmi nyelv alapjává tenni, de végül is nem ellenezte a többi nyelvjárás használatát sem azzal a kikötéssel, hogy nem keverik őket, nem csinálnak belőle makaróni nyelvet. Számos ellenfele közül csak néhányat említünk meg: a legtöbbet ártó, eszközökben nem válogató ellenfele Stratimirović érsek volt. Fried István jegyzi meg róla Adatok a szerb—magyar kapcsolatok a XVIII—XIX. század fordulóján (HITK 1970/4) c. tanulmányában: „Stratimirović nyelvi kérdésekben merevül konzervatív főpap, noha szabadon gondolkodó hírében állt. A jakubinus Hajnóczi Józseffel tart kapcsolatot, talán ő fordította le a Martinovics-féle uralkodóellenes röpirat. Az iskolapolitikában pozitív szere-

pet játszott, Karlócát ő alakítja művelődési központtá, Vuk nyelvi törekvéseiről azonban hallani sem akar, még Csaplovics János és Rumy Károly György közvetítése ellenére sem. Az egyház hatalmát, az egységet fenyegető újítási törekvésekkel szembeszállt, így a Vuk-féle helyesírással is."

Voltak olyanok is, akik barátból lettek ellenséggé, mint például Mušicki vagy Jovan Hadžić, a Matica srpska tagja, aki fiatalkori eszméit megtagadva kíméletlen harcot vívott az új helyesírás és a vele járó változások ellen.

A legviharosabb időszak az ötvenes évek ideje volt. Akkor dúltak a nagy viták, amelyhez Vuknak nem kevés energiára, kitartásra, bölcsességre volt szüksége. Az ifjúság, a pesti ifjúság meg olyan személyek, írók, költők, mint Branko Radičević, a költő vagy Đuro Daničić, a tudós, „Vuk fiókái-vučići" viszik diadalra Vuk eszméit, a gyakorlatban is alkalmazva, bizonyítva, hogy a legrejtettebb érzelmek árnyalt kifejezésére is alkalmas a változatos, képekben gazdag népnyelv. Branko például szülőhelye, a Szerémség nyelvét, az ekavicát tette irodalmi művei nyelvévé. Ő, aki Vuk szótárából, a népdalokból tanult szerbül, nagyra becsülte mesterét, tanítóját.

Vuk „nagy *levelező*" volt. Leveleinek száma kb. 7000, csak az általa írtak száma 2000. Még ma is találhatók ki nem adott, számba nem vett levelek, mint például a Zomborban mostanában felfedezettek. A körülbelül 1000 levélíró között nemcsak hazaiak, hanem külföldiek is találhatók, akik németül, oroszul, angolul, franciául, sőt a kor eszperantóján, latinul is leveleztek Vukkal. A legkülönfélébb rendű és rangú személyektől érkeztek a levelek, az egyszerű nép fiaitól koronás főkig. Férfiak és nők is szerepeltek a levélírók között. A levelezés Vuk számára fontos volt. Az állandó harcban, vitában a levél a meggyőzés eszköze, válaszadás, reagálás a kritikára, javaslatra, tanácsra. De írt kérelmet támogatásért, fellebbezést, panaszt stb. A levelek tárgya sok alkalommal a kultúra, az irodalom szervezése, elméleteinek, javaslatainak terjesztése, könyvkiadás, könyvterjesztés, előfizetés-gyűjtés, mecénáskeresés, elszámolás, magánügyek, s mindenek felett a családi levelezés, feleségének, Annának írt meghatóan szép levelei, valamint gyermekeinek és anyósának küldött sorai, levelei. Mindebből a levélhalomból előtűnik az ember, a tudós, a barát, a vitapartner, a családapa morális és emberi képe, s mindezek mellett a kor viszonyai, politikai, irodalmi, kulturális eseményei. Ötven év keresztmetszetét kapjuk Vuk leveleinek olvasásakor, ebbe az időbe beletartoztak például a szerb felkelések vagy a 48-as forradalom évei is.

Vuk a *krónika- és életrajzíró* régóta foglalkozott azzal a gondolattal, hogy megírja a felkelés történetét. A felkelés krónikáját, a felkelők és más híres személyek életrajzát író Vuk ragaszkodott a tényekhez, a látottakhoz, a hallottakhoz, a szemtanúk, átélők adataihoz. „. . . Arra törekedtem, írja egyik levelezőtársának, amennyire az lehetséges volt, hogy az igazat megleljem s semmit ellene ne mondjak." A kor és a korban élő személyek hiteles képét festi a szerző. Adatait Leopold Ranke történetírónak és másoknak is rendelkezésére bocsátja.

A felkelésnek nemcsak a fényes pillanatairól, hős személyeiről emlékezik meg, hanem az árnyoldalairól, az egyszerű emberről, az egyszerű felkelőről, az emberi gyengeségekről, a kegyetlenségekről, a tömegpszihózis okozta jelenségekről stb. S teszi mindezt tárgyilagosan, legendateremtési szándék nélkül, képeket villantva fel az események sorából, tömören, gazdag szókinccsel, szép, érzékletes nyelven, „hogy a szerbek jobban megismerjék egymást", és hogy megismertesse Európával a bátor szerb népet és megmentse „e hőstettek hírét, ha már az élő tanúkat a fekete föld takarja".

Ami az életrajzokat illeti, körülbelül hatvanról van tudomásunk. Szerbek, törökök ihlették meg valamilyen tettükkel, személyi tulajdonságukkal. Az első felkelés szereplői közül például Karađorđe, Hajduk Veljko Petrović, Hadži Ruvim, Petar Teodorović Dobrnjac életrajzát olvashatjuk, írt még Miloš Obrenovićról és tanácsadó testületének több tagjáról, az írók közül például Dositej Obradovićról, II. Petar Petrović Njegošról. Megörökítette néhány guzlicásnak, énekmondónak, adatszolgáltatójának életrajzát, mint pl. Tešan Podrugović, Filip Višnjić, az öreg Milija, Đura Milutinović és a többiek életét és tevékenységét. A hősénekek hőseit is megörökítette. Marko Kraljević, Starina Novak, Radivoje és Grujica, Sibinjanin Janko, Kariman uskok, vagy a törökök közül Smail-aga Čengić stb. kaptak életrajzot.

Most, miután megkíséreltük bemutatni Vuk Stefanović Karadžićot és munkásságát a saját munkái és a hihetetlenül gazdag szakirodalom alápján, a következő idézettel zárjuk szerény ismertetésünket: „Sokrétű és hosszan tartó befolyásával Vuk Karadžić túltett a szerb kultúrtörténet legnagyobb alkotóin is. A más népekre tett, de különösen a Balkánon kifejtett hatásával, befolyásával olyan magasságokba emelkedett, ahol mind a mai napig egyedül áll" — mondja Vojislav Đurić akadémikus a Vuk születésének 200. évfordulójára rendezett ünnepség alkalmával.

De talán a legméltóbb befejezés Vuk szavainak felidézése: „Mindezekben a munkákban az én fő vagyis egyetlen törekedésem népünknek a haszna és dicsősége volt."

Fontosabb felhasznált irodalom

Andrić Ivo: O Vuku kao piscu, Naša književnost, knj. I, 1946

A szerbhorvát irodalom kistükre — A kezdetektől 1945-ig, Szerk. Szeli István, Božidar Kovačević, Bp.

Belić Aleksandar: Vuk Karadžić, Srpski književni glasnika, knj. 38—39.

Belić Aleksandar: Vuk Karadžić i naš književni jezik, Naš jezik, knj. VI. 1939.

Belić Aleksandar: Karadžić, Vuk, Enciklopedija Jugoslavije, 5. 1932.

Barbarić Stevan: A nemzeti affirmáció mint a közép-európai romantika jellegzetessége, HITK, 25./1975.

Bárczi Géza: A magyar nyelv életrajza, Bp. 1963. 1967.

Benkő Loránd: Nyelvtörténet és mai nyelv, Ált. Nyelv. Tan. V.

Bjelica Lj. P.: Vuk i Matica srpska, Misao, 1987. február 25.
Dr. Bori Imre: Magyar—délszláv irodalmi kapcsolatok, Tartományi Tankönyvkiadó Intézet, Novi Sad, 1970.
Bori Imre: A XIX. századi magyar és szerb népiesség problémáiról, Délszláv—magyar irodalmi kapcsolatok II. Értekezések, Monográfiák 8. Újvidék, 1984.
Boškov Živojin: Tvorac srpske književne kritike, Letopis, knj. 361. 1947.
Daničić Đuro: Rat za srpski jezik i pravopis, U Budimu, 1847.
Dávid András: Szilágyi Mihály alakja a délszláv vitézi énekek tükrében, Tanulmányok, 1969.
Dávid András: Hunyadi János — két nép hőse, Korszerű Magyartanítás, 1. sz. 1970.
Dávid András: Délszláv epikus énekek — magyar történeti hősök, Forum, Újvidék, 1978.
Délszláv—magyar irodalmi kapcsolatok, Akadémiai Kiadó, Bp. 1972.
Dobrašinović dr Golub: Vuk Stefanović Karadžić, Dečje novine, 1978.
Fábián Pál: Nyelvművelésünk évszázadai, Bp. 1984.
Fehér Ferenc: A Vuk évforduló kapcsán a Magyar Szó Kilátó c. mellékletében 1987. első felében hetente megjelenő írásai.
Fenyő István: A szerb népköltészet hatása a magyar irodalmi gondolkodás fejlődésére a reformkor kezdetén, HITK, 9. sz. 1971.
Fried István: A szerencsétlen lányka (Adatok a szerb népköltészet magyar recepciójához), HITK, 3. sz. 1970.
Fried István: Szerbia fölfedezése a magyar felvilágosult történetírásban, HITK, 2. sz. 1970.
Fried István: Romantika, szerb népköltészet, Magyar irodalom, HITK, 25. 1975.
Fried István: A kelet-közép-európai klasszicizmus és Vitkovics Mihály, HK, 36—37. sz. 1978.
Fried István: A szerb—magyar irodalmi kapcsolatok jellegéhez a felvilágosodás korában, Délszláv—magyar irodalmi kapcsolatok II., Értekezések, Monográfiák 8. Újvidék, 1984.
Fried István: Adatok a szerb—magyar kapcsolatokhoz a XVIII—XIX. század fordulóján — Délszláv—magyar irodalmi kapcsolatok II., Értekezések, Monográfiák 8. Újvidék, 1984.
Fried István: Vitkovics Mihály szerepéhez a magyar irodalmi népiesség fejlődésében, Délszláv—magyar irodalmi kapcsolatok II., Értekezések, Monográfiák 8., Újvidék, 1984.
Fried István: Vitkovics Mihály szerepéhez a magyar irodalmi népiesség fejlődésében, HITK, 14. sz. 1973.
Fried István: Jankovich Miklós és a magyar népköltészet-kutatás, Ethnographia, Bp. 1986.
Georgijević dr Krešimir: Vuk i Stratimirović, Letopis, knj. 361. 1947.
Harmat Béla: Balladák, versek sorsközösségben (Pável Ágoston válogatott műfordításai és versei), Üzenet, 1987. 6. sz.
Ivić Pavle: Srpski narod i njegov jezik, Beograd, 1986.
Karadžić Vuk Stefanović: Srpski rječnik istolkovan nemačkim i latinskim riječima, u Beču 1818 (Fototipska izdanja, Beograd, 1966 i 1969, priredio Pavle Ivić).
Karadžić Vuk Stefanović: Srpske narodne poslovice, u Beču, 1849.

Kašić Jovan: Vojvođanska leksika u Vukovom Rječniku, God. Fil. Fak. u Novom Sadu, X/1967.
Kašić Jovan: Gradske reči u Vukovom Rječniku, God. Fil. Fak, u Novom Sadu, XI/1. 1968.
Kecmanović Ilija: Vuk Karadžić, njegov život i rad, Sarajevo, 1947.
Mladenović Aleksandar: O narodnom jeziku Jovana Rajića, Novi Sad, 1964.
Mladenović Aleksandar: Sava Mrkalj i njegovi prethodnici u reformi predvukovske cirilia, God. Fil., Fak. u Novom Sadu X/1967.
Novak Vilko: Pavel Ágoston, A szlovén—magyar kapcsolatok úttörője, Délszláv—magyar irodalmi kapcsolatok II., Értekezések, Monográfiák 8., Újvidék, 1984.
Pais Dezső: Nyelvünk a reformkorban, Bp. 1955.
Pavlović Zvezdana: Udeo Vuka Karadžića u onomastičkim proučavanjima, kézirat.
Srpske junačke pesme — priredio Rajko Petrov Nogo, Beograd, 1987.
Popović Pavle: Povodom Vukove stogodišnjice, Srpski književni Glasnik, Knj. VI. 1922.
Póth István: Szerbek Pest-Budán és Vitkovics Mihály, HK, 36—37. sz. 1978.
Póth István: A magyar—szerb együttműködés gyümölcsöző évei, 1850—1867, Délszláv—magyar irodalmi kapcsolatok, II., Értekezések, Monográfiák 8., Újvidék, 1984.
Šević Milan: Štamparija jermenskog manastira, Letopis, knj. 301. 1923.
Sekulić Isidora: Beleške o Vukovoj godini, Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor, knj. XVIII. 1938.
Szeli István: Útban egymás felé, Forum, 1969.
Sziklay László: A kelet-közép-európai romantika néhány főbb jellemvonása, HITK, 25. sz. 1975.
Skerlič Jovan: Istorija nove srpske književnosti, Beograd, 1953.
Szreznyevszki Ivanovics Iszmail: Vuk Stefanović Karadžić, biografska i bibliografska skica (novi prevod), Srpski književni glasnik, knj. LII, 1937.
Stefanović Vuk: Mala prostonarodna slaveno-serbska Pesnarica, u Vieni, 1814.
Stefanović Vuk Serbianac: Pismenica serbskoga jezika po govoru prostoga naroda, u Vieni 1814.
Stojanović Ljubomir: Život i rad Vuka Stefanovića Karadžića, Beograd — Zemun, 1924.
Tolnai Vilmos: A nyelvújítás elmélete és története, A magyar nyelvtudomány kézikönyve, Bp. 1929.
Veselinović-Šulc Magdolna: Vuk Stefanović Karadžić fogadtatása a magyar irodalomban, HITK, 5—6. sz. 1971.
Veselinović-Šulc Magdolna: Vitkovics — Vuk — Mušicki, HK, 36—37. sz. 1978.
Veselinović-Šulc Magdolna: A magyar és a szerb preromantika költészetének viszonyulása a német irodalmi irányzatokhoz a XVIIII—XIX. század fordulóján, Délszláv—magyar irodalmi kapcsolatok, II. Értekezések, Monográfiák 8., Újvidék, 1984.
Vukova prepiska, I—VII, Beograd, 1907—1913.

Rezime

Vuk Stefanović Karadžić i njegovo doba

Živeo je, stvarao, polemisao u drugoj polovini XVIII veka i u dve trećine XIX veka. To je doba racionalizma i prerastanja racionalizma u romantizam. Mesto: Beč, kulturni i naučni centar. Beč za Vuka Stefanovića Karadžića nije samo mesto prebivanja njegove porodice već i mesto njegovog naukovanja, mesto službovanja njegovog prijatelja, inspiratora Jerneja Kopitara, cenzora i naučnika. Tu se opredelio za doživotni zadatak: da proučavajući jezik kao sredstvo uzdizanja naroda, polazeći od narodnog jezika, učini književnim jezikom. Kvalitativne promene književnog jezika pak nameću izradu jedinstvenog pravopisa. Da bi se književni jezik digao na adekvatni nivo potrebno je da pesnici, pisci proniknu u čiste izvore narodne poezije. Potrebno je dakle prikupiti tvorevine narodne poezije kako bi se zahvatilo iz „izvora" prošlosti. Pravilna upotreba jezika rađa potrebu za gramatikom i rečnicima. Naučnici pojedinih jezika pišu tada širom Evrope, pišu za nove korisnike jezika gramatike i rečnike. To je učinio i Vuk Stefanović Karadžić. Ova borba nije bila beskorisna. Dovela je do toga da su se u centru interesovanja javnosti našla pitanja o jeziku. Borba se vodila na teoretskoj i praktičnoj razini svugde u korist reformatora. Krajem XVIII i u prvoj polovini XIX veka raste intenzitet prikupljanja narodnih pesama, pripovedaka, uopšte narodnih umotvorina. Srpske narodne pesme stiču evropsku slavu. Na primer Grimm i Goethe spominju ih sa najvećim poštovanjem u nemačkim časopisima.

U XVIII veku izgrađuje se metodologija proučavanja tekstova. Filozofske teorije najneposrednije deluju na istraživanja u lingvistici. U XVIII veku naučnici se intenzivno interesuju za postanak jezika. U to vreme počinje se širiti spoznaja o različitosti jezičkih struktura. Do sedamdesetih i osamdesetih godina XIX veka u lingvistici preovlađuje istoricizam. Po Paulu Hermanu bez istoricizma nema lingvistike. Mladi gramatičari su uveli novu metodu u istoriju indoevropskih jezika: komparativno-istorijsku metodu.

U XIX veku javlja se folklorizam. To znači da se profesionalna umetnost počinje na neki način koristiti proizvodima folklora. Zahvaljujući ovom pravcu ponovo se otkriva narodno pesništvo, i počinje njegovo prikupljanje. U doba preromantizma i romantizma folklor se naučno istražuje, a ono što je najvažnije, to je njegovo prikupljanje. Tako je došlo i do prikupljanja širom sveta slavnih srpskih junačkih pesama. U Srbiji XIX vek je vek ustanaka i borbi za oslobođenje. Međutim XIX vek nije samo razdoblje političkih revolucija već i revolucija u kulturi i književnosti. Među začetnicima kulturne revolucije nalazi se i Vuk Stefanović Karadžić. S obzirom da životopis Vuka Stefanovića sadrži izvesna objašnjenja njegovih aktivnosti, to valja navesti neke važnije etape u njegovom životu. Preci Vuka Karadžića su iz crnogorskog plemena Vasojevića. U vreme turskih najezda njegovi preci kreću se prema Nikšiću, a zatim žive u Petnicama. U XVIII veku nastanjuju se u Tršiću i tu se rodio Vuk Stefanović Karadžić. U novom okruženju patrijalharni način življenja iz napuštenih krajeva i dalje dominira. Veliča se prošlost i junaštvo, peva se o precima, o njima pričaju se priče. Život u takvoj sredini ostavio je traga i naVuka, i stvorio naklonost prema folkloru, prema prikupljanju narodnih umotvorina, prema stvaranju takvog jezičkog komunikacijskog sredstva koje je pristupačno narodu. Vu kje rano naučio čitati i pisati. Godine 1805. Vuk prelazi u Karlovce na doškolovanje. Nemajući svedočanstvo o

osnovnoj školi on ne bude primljen u gimnaziju. 1813. godine Karadžić pređe u Austriju i stiže u Beč. Tu sretne Jerneja Kopitara, cenzora slavenskih spisa koji ga nagovori da prikuplja narodne pesme i pripovetke i da izradi rečnik i gramatiku. 1814: Vuk već objavljuje Malu prostonarodnu Slaveno-serbsku pesnaricu, Pismenicu — prvu gramatiku srpskog jezika (za Srbe) korišćene u svakodnevnoj upotrebi. Narednih godina Vuk prikuplja narodne umotvorine, publikuje ih, kao i radove iz oblasti reforme jezika. Poslednja njegova publikacija je iz 1862. godine. To je IV knjiga srpskih narodnih pesama. Štampana je u Beču u 1500 primeraka.

Opus Vuka Stefanovića Karadžića je opširan. U delima Vuk se kao pisac pojavljuje u višestrukoj ulozi: kao filolog, reformator jezika i pravopisa, pisac rečnika, folklorist, hroničar ustanaka, kao biograf, kritičar, organizator kulture. Vuk je autor prikaza, lingvističkih studija, putopisa, rasprava, pisac replika na napade u vezi sa reformom pravopisa, biograf narodnih junaka, crkvenih velikodostojnika. Vuk je bio i etnograf. Rečnik, zbirka poslovica, Kovčezić, Život i običaji naroda srpskog čine riznicu manifestacija patrijalhalnog života. Valja o Vuku govoriti i kao filologu, autoru prve gramatike, sastavljaču prvog rečnika, reformatoru pravopisa. On piše: „odredio sam sebi zadatak da pošto-poto pokažem svijetu srpski narodni jezik u svojoj njegovoj izvanrednoj čistoti, onakav kakav jeste." Kritičari se slažu u tome da je Rječnik u izdanju od 1818. godine je najznačajnije delo Vuka imajući u srpskoj kulturi najznačajnije dejstvo, delo kojim je zasnovao temelj današnjeg književnog jezika. Njegova gramatika obuhvata sistem normi književnog jezika zasnovanog na narodnom jeziku. Ideja književnog jezika zasnovanog na narodnom jeziku relativno brzo je usvojena, dok je pravopis tek posle duge borbe, koju je skoro sam vodio Vuk, usvojen — što Vuk nije doživeo — tek posle pola veka računajući od objavljivanja Rječnika.

Umro je 1864. godine u Beču. Mošti su mu prenete 1887. godine u Beograd i sahranjen u Sabornoj crkvi pored Dositeja Obradovića.

Summary

Vuk Stefanović Karadžić and His Time

Vuk Stefanović Karadžić created his works and polemized in the second part of the XVIII century as well as in 1850's. It was the period of rationalism and its growing into romantism. Place: Vienna, the cultural and scientific centre. For Vuk Vienna was not only the town where his family was staying and where he was studying but also the place where his friend and inspirer the censor and scientist Jernej Kopitar had lived. Here he had made up his mind for a lifelong mission: to study language as a means of educating people and starting from the vernacular influenceing its transformation into literary language. Qualitative changes of the literary language enforced working out a unique orthography. To raise the literary language on the ade — quite level it was necessary that the poets and writers got into the heart of the original sources of the folk poetry. Collecting the creations of the folk poetry it was possible to seize from the „wells" of the past. The correct use of the language brought forth the need for grammars and dictionaries.

All over the Europe scientists of individual languages wrote grammars and

dictionaries for the new users of languages. Vuk Stefanović Karadžić had done the same. This struggle was not useless. It had brought questions about languages into the centre of public interest. The struggle had been led on theorethical and practical level, always in benefit of the reformers. At the end of the XVIII century as well the first half of the XIX century the interest in collecting folk songs, stories and all kind of folk art was increased. The serbian folk songs attained fame. Grimm and Goethe for example were mentioned with greatest respect in German journal.

The methodology of text studying was developed in XVIII century. The Philosophical theories directly influenced the researches in linguistics. In that period the scientists were deeply interested in the origin of the language. The main reason was that the knowledge spread about the existing differences of linguistic structures. By the end of the XIX century linguistics was dominated by historicism. According to Paul Hermann without historicism linguistics could not exist. The young grammarians had introduced a new method into the history of the Indoeuropean languages: the comparative — historical method.

Folklorism had appeared in the XIX century. It meant that the professional art had started in a way using the products of folklore. Thanks to this trend the folk poetry was revealed and the period of its collecting began. In the period of preromantism and romantism folklore was scientifically explored as well as collected. All over the world famous serbian heroic poems were collected. The XIX century in Serbia was the period of uprisings and struggles for liberation. However the XIX century was not only a period of political revolutions but at the same time revolutionary changes in culture and literature. Among the founders of cultural revolution was Vuk Stefanović Karadžić. As his biography gives some explanations of his activities it have to be taken into consideration. Some more important phases of his life have to be presented in this article.

Vuk Karadžić's ancestors had originated from the Montenegrian clan Vasojević. During the Turkish invasion his ancestors had moved to Nikšić and after that to Petnici. In the XVIII century they settled down in Tršić where Vuk Karadžić was born. In the new surrounding the patriarchal way of life from the abandoned regions still dominated. The past and heroism were glorified, tales were told as well as songs were sang about the ancestors. Life in such surrounding left traces i Vuk and aroused inclination toward folklore, its collecting as well as creation of a linguistic means for communication which would be accessible for people. Vuk had learned early to write and read. In 1805 he moved to Karlovce to complete his education. He was not accepted in grammar-school because he had not a certificate about finished elementary school. Then he had moved to Austria, in Vienna. There he had met Jernej Kopitar, the censor of slavic texts who succeeded in persuading him to collect folk songs and stories and to work out a dictionary and grammar. In 1814 Vuk had published the Little Folk Slavic — Serbian Song Book, and Grammar Book, the first grammar of serbian language (for Serbs) for everydey use.

The following years Vuk has been collecting folk art as well as other works in field of language reform and published them. His last publication was printed in 1862. It was the Fourth Book of serbian folk songs, published in Vienna in 1500 copies.

The opus of Vuk Stefanović Karadžić is very extensive. In his works he has

appeared in manifold role: as philologist, language, and orthography reformer, creator of the dictionary, collector of folk arts, chronicler of uprisings, biographer, critic and organizer of cultural events.

Vuk was the author of many reviews, linguistic studies, travels biographer of national heroes and church dignities. He was an etnographer too. The Dictionary, Collection of Proverbs, The Chest, Life and Customs of Serbian People made the treasury of manifestations of the patriarchal life.

It is necessary to speak about Vuk as a philologist, author of the first grammar, writer of the first dictionary and reformer of the orthography. The critics agree that his Dictionary published in 1818 is among the most important of his works, and has the most significant influence in serbian culture laying the foundation of the up-to-date literary language.

He wrote: „... I have set myself the task to show the world the serbian vernacular in his exceptional purity, as it is..." His grammar includes a system of norms of literary language based on vernacular. The idea of the literary language based on vernacular is relatively quickly adapted while the orthography was accepted after long struggle which Vuk led all by himself, and which he did not live to see — after half century, counting from the publishing of the dictionary.

He died in Vienna in 1864. His relics were brought to Belgrade in 1887 and buried in the Cathedral next to Dositej Obradović.

S. J.